

GÜNÜMÜZ MEDYASININ HUCURAT SURESİNDEKİ BAZI AHLÂKÎ İLKELERE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ*

Mehmet Yusuf YAGIR**

Öz

Hucurat Suresi, önemli ahlak ilkelerini ihtiva etmektedir. Bu surede mü'minler kardeş ilan edilmiştir. Surede kardeşliği zedeleyecek hareketlerden şiddetle sakınılması emir ve tavsiyelerinde bulunulmuştur. Medyanın bazı unsurlarının oldukça yaygın bir biçimde kullanıldığı günümüzde, Hucurat Suresinde ilan edilen kardeşliği zedeleyici ve insan onuruyla bağdaşmayan birçok hak ihlalinin olduğunu görmekteyiz.

“Alay etme”, “karalama” ve kötü lakab takma” davranışları Kur'an'da yasaklanan davranışlardır. Bu yüzden gerek gündelik hayatta, gerekse medya ortamında bu davranışlardan sakınmak gerekir. Zan, kusur araştırma ve gıybet de Kur'an'da yasaklanmıştır. Yasaklanan bu üç şeyden her alanda kaçınmak gerektiği gibi medya ortamında da sakınmak lazımdır.

Surede önemle vurgulanan konulardan biri de alınan haberler karşısındaki tutumdur. Haberi getiren kişinin ve getirdiği haberin, araştırılmadan alınması durumunda ortaya çıkacak durumun zarar boyutuna dikkatler çekilmiştir.

Sonuç olarak Kur'an'ın emir ve yasaklarının her zaman ve zemini kapsadığını bilmeli ve bu emir ve yasaklara riayet edilmelidir. Kur'an'ın emir ve yasaklarına uyulduğu sürece kişisel ve toplumsal huzur sağlanır.

Bu çalışmada takip edilecek yöntem şöyledir: Önce medyanın tanımı ve medya çeşitleri hakkında bilgi verilecek. Sonra Hucurat Suresindeki ilgili ayet mealleri verilecek. Tefsir kitaplarından bu ayetlerin müfessirler tarafından nasıl yorumlandığına bakılacak, varsa ayetin nüzul sebebine müracaat edilecektir. Ayetlerden elden edilen bulgular doğrultusunda günümüz medyasına bakılacak ve medyadaki eksik ilkelere vurgu yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hucurat Suresi, Medya, Kardeşlik, Alay Etmek, Gıybet.

EVULATION OF TODAY'S MEDIA BY SOME MORAL PRINCIPLES IN THE SURAH AL-HUCURAT

Abstract

Surah al-Hucurat, contains very important moral principles. Muslims are declared to be brothers in this surah. People have been ordered and recommended to avoid the behaviors harming this fraternity. In today's world where some elements of the media are used quite commonly, there seem to be many violations of rights

Makale gönderim tarihi: 23.12.2017, kabul tarihi: 20.03.2018

Doi: 10.26791/sarkiat.370243

* Bu makale 14-17 Eylül 2017 tarihleri arasında düzenlenen Şarkiyat ICSS'17 Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde özet olarak sunulmuş olan tebliğin genişletilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, yusufhilvani@mynet.com

incompatible with human dignity which harms the fraternity declared in Surah-al Hucurat.

Ridiculing, blemishing and giving bad nickname are forbidden in the Quran. Since the Qur'an prohibits "ridiculing", "blemishing" and "giving bad nicknames", it is essential to avoid these behaviors in normal everyday life or in the media environment. Suspicion, investigating one's secret situations and gossip are forbidden in the Qur'an too. It is necessary to avoid each of these three prohibited things in any environment as well as to avoid them in the media environment.

One of the most emphasized issues in the Surah is the attitude towards the news that received. The extent of the damage that would arise has been highlighted if the news was accepted before making an investigation on the news and on the reporter.

To conclude, we have to know that the Quran's orders and prohibitions are applicable in any time and any place, and we must observe these orders and prohibitions. Personal and social peace is ensured as long as the Quran's orders and prohibitions are observed.

The method of this study is as follows: Information will be given about definition of the media and media types firstly. After that, meaning of the related verses of the Surah al-Hucurat will be given. We will apply to the books of the commentary for commentators' comments about these verses. If there is the cause of the revelation of the verses it will be looked and it will be looked to today's media in the direction of findings obtained and missing principles of the today's media will be highlighted.

Keywords: Surah al-Hucurat, Media, Fraternity, Ridiculing, Gossip.

Giriş

Kur'an'ın 49. sırasında yer alan Hucurat Suresi, çok önemli ahlak ilkelerini içermektedir. Ahlakî ilkelerin yoğunluğundan dolayı bu sureye "Ahlak Suresi" de denilmiştir.¹ Mü'minlerin kardeş ilan edildiği bu surede, kardeşliği zedeleyecek davranışlardan şiddetle kaçınılması emredilmiş ve tavsiyelerde bulunulmuştur. Günümüz insanının vazgeçilmezleri arasında olan medyaya -özellikle çağımızda en yaygın bazı unsurlarına- bu sure doğrultusunda bakmak büyük önem arz etmektedir. Medya denilince yazılı, görsel, sosyal medya gibi farklı biçimleri hatırlanmalıdır.

Medyanın bazı unsurlarının oldukça yaygın bir biçimde kullanıldığı günümüzde, Hucurat Suresinde ilan edilen kardeşliği zedeleyici ve insan onuruyla bağdaşmayan birçok hak ihlalinin olduğunu görmekteyiz. Surede yer alan, alay etme, kötü lakap takma, gıybet, teccüs, su-i zan gibi sakınılması gereken hal ve hareketler çoğu zaman günümüz medyasında göz ardı edilmektedir.

Surede özenle işlenen konulardan biri de iman edenlerin duyduğu haber karşındaki tutumudur. Zira haberi getiren kişinin fasık, sözüne güvenilmeyen biri

¹ Muhammed 'Ali es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrût 1402/1981, III/230.

olması durumunda, getirdiği habere göre hareket etmek insanı pişmanlık duyacak bir neticeye götürebilmektedir. Bu yüzden özellikle önemli haberlerin araştırılması ve doğru olup olmadığının tahkik edilmesi gerekir. Günümüzde medyanın bazı unsurlarının etkilemediği fert yok gibidir. Zira hemen her ortama giren televizyonun, satış tirajlarıyla sınırlı kalmayıp internet ve TV yoluyla birçok insana ulaşan gazetelerin ve neredeyse toplumdaki fertlerin sayısı ile doğru orantılı olarak büyüyüp gelişen sosyal medyanın, insanları bilgilendirme yönündeki etkisi oldukça büyüktür. Çoğu zaman bir hadiseyi değerlendirmemiz, bir kişi hakkında ön yargılara sahip olmamız, bir kişi veya kitleyi yargılamamız maalesef medya unsurlarının bize telkin ettiği bilgiler ve verdiği haberler doğrultusunda olmaktadır. Bu durum da ayetin bize yaptığı uyarının (yani fasıkın getirdiği haberin araştırılmasının) ne denli önemli olduğu sonucunu ortaya koymaktadır.

Buna göre, yaşadığımız çağda çok yaygın bir kullanım alanı olan medyanın ahlakî ilkelerden arınmış bir halde devam etmesinin, birçok olumsuz neticeler doğuracağı kanaatindeyiz. Müslümanın en önemli çözüm mercii Kur'an-ı Kerim olduğuna göre, bu meseleye dair çözümler için de Kur'an-ı Kerim'e müracaat etmek gerekir.

Bu çalışmada izlenecek yol da şöyledir: Medyanın tanımı ve çeşitleri hakkında bilgi verilerek konuya giriş yapılacaktır. Sonra Hucurat Suresindeki ilgili ayetlerin metinleri ve mealleri verilecektir. Bu ayetlerden hareketle, müfessirlerin yorumlarına müracaat edilecektir. Lüzumu halinde ayet(ler)in nüzul sebepleri verilecektir. Son olarak da elde edilen bulgular doğrultusunda günümüz medyasına bakılacak ve medyada ihlal edilen ilkelere vurgu yapılacaktır.

1. Medyanın Tanımı ve Çeşitleri

Medya; gazete, dergi, radyo, TV, film, video, sergi, doğrudan adrese reklam, katalog, telefon, poster, ilan, bülten vb. iletişim araçlarının tümünü ifade eder.²

Medya birkaç başlık altında kategorize edilmiştir: Propaganda medyası, Kamu hizmeti medyası, reklam medyası, kült medyası, alternatif medya, psikişik medya ve sosyal medya.³

2. Hucurat Suresi Hakkında

Hucurat suresi medenî bir suredir ve on sekiz ayetten oluşmaktadır. İçerdiği konular itibariyle sure iki bölümde incelenebilir. Birinci bölümde Hz. Peygamber (s.a.v) ile ümmeti arasındaki ilişkiler, ikinci bölümde ise -bizim de ele alacağımız bölüm bu bölümdür.- Müslümanların ilahi nizam doğrultusunda günlük hayatlarını tanzim etmelerine dair ilkeler ortaya konulmuştur. Bu iki bölümde yer alan ilkeler şunlardır:

Birinci bölüm:

² Leyla Melek (der.), *Reklam Terimleri Sözlüğü*, Çev: Ebru Gündem, Yayınevi, İstanbul 1995, s. 157.

³ Dan Laughey, *Medya Çalışmaları Teoriler ve Yaklaşımlar*, Çev: Ali Toprak, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2010, s. 15-19.

1. Allah ve Resulü herhangi bir konu hakkında hüküm vermeden, mü'minlerin aceleci davranarak onlardan önce hüküm vermeleri yanlıştır.
2. Hz. Peygamber (s.a.v) ile konuşulurken saygının sınırları aşılmamalıdır. Dolayısıyla onunla yüksek ses tonuyla konuşanların saygısızlık yaptıkları belirtilmiştir.
3. Hz. Muhammed'e (s.a.v) alelade bir seslenmeyle hitap edilmemelidir.
4. Hz. Muhammed (s.a.v) ile alçak sesle konuşanlar övülmüştür.
5. Hane-i Saadet'in arka tarafına geçip yüksek bir sesle konuşanlar kınanmıştır.
6. İman ve İslâm gibi iki nimete nail oldukları halde bunu Allah ve Resulü'ne karşı minnet olarak görenler hem tenkid edilmiş hem de ikaz edilmişlerdir.

İkinici bölüm:

1. Fasık bir insanın getirdiği haber araştırılıp tahkik edilmeden alınmamalıdır.
2. Bütün Müslümanlar kardeştir. Kardeşlerin arasına bir ayrılık girerse, aralarının düzeltilmesi gerekir.
3. Mü'minler zümreleşip biri diğerine zulmen tecavüz ederse, zulme uğrayan tarafa yardım edilmeli ve mü'minler arasında daimî bir barış kaim olmalıdır.
4. İnsanlarla alay etmek ve insanlara kötü lakaplar takmak yasaklanmıştır.
5. Zannın bir kısmının günah olduğu belirtilerek zannın çoğundan sakınmanın lüzumu ifade edilmiştir.
6. İnsanların gizli hallerini, kusurlarını araştırmanın ve gıybetlerini etmenin zararından bahsedilmiştir.
7. İnsanlar arasındaki üstünlük ölçütünün takva olduğu ifade edilmiştir.⁴

3.1. Hucurat Suresinde Bütün Mü'minler Kardeş İlan Edilmiştir

Sure'nin içerdiği önemli konulardan biri İslâm kardeşliğidir. Surede;

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ

“Mü'minler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin.” (Hucurat, 49/10). buyrulmaktadır.

Bu ayette mü'minler kardeş ilan edilmiştir. Buradaki kardeşlik aynı ırktan gelenleri değil; dinde ve hürmette (saygınlıkta) kardeş olanları ifade eder. Öyle ki, din kardeşliği nesep kardeşliğinden daha sağlamdır. Zira din muhalefeti

⁴ Hucûrât Suresi, 49/1-18; Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yay., İzmir 1989, s. 5732-5733.

olduğunda kardeşlik kesintiye uğrar ama nesep farklılığı din kardeşliğinin kesintiye uğramasına sebep değildir.⁵

Fahreddin er-Râzî'nin isim zikretmeden naklettiği bazı dilcilere göre “اخ” kelimesinin iki çoğulu arasında fark vardır. Bunlardan “اخوة” kelimesi, anne-baba bir kardeşliği ifade eder. “اخوان” kelimesi ise dostluk yönünden kardeşliği belirtmek için kullanılır. Allah da, hükmü pekiştirmek ve Müslümanlar arasındaki kardeşliğin nesep kardeşliği gibi olduğuna ve İslam'ın da bir baba olduğuna işaret etmek için “*Mü'minler ancak kardeşlerdir.*” şeklinde bir ifade kullanmıştır. Şair de bir şiirinde İslam'ın baba olduğunu şöyle dile getirmiştir:

Onlar Kays ve Temim'den (kabile) oldukları için övündüklerinde,

Ben de: “Babam İslam'dır. Onun dışında babam yoktur.” derim.⁶

Kur'an'da ilan edilen din kardeşliği birçok Hadis-i Şerif'e de konu olmuştur. Müfessir Kurtûbî mü'minleri kardeş ilan eden ayeti tefsir ederken, eserinde bu hadislerin bir kısmına yer vermiştir.⁷ Bu hadisler şunlardır:

Sahihayn'da Ebu Hureyre'den gelen bir rivayete göre Resulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Birbirinize haset etmeyin; birbirinize buğz etmeyin; birbirinizin mahremlerini araştırmayın; birbirinize kulak misafiri olmayın; birbirinizin aleyhine alışverişi kızıştırmayın. Ey Allah'ın kulları kardeş olun!*”⁸

Başka bir hadiste de şöyle rivayet edilir: “*Birbirinize haset etmeyin; birbirinizin aleyhine alışverişi kızıştırmayın; birbirinize buğz etmeyin; birbirinize sırt çevirmeyin; biriniz diğerinin alışverişi üzerine alışveriş yapmasın. Ey Allah'ın kulları kardeş olun! Müslüman, Müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez; onu yüz üstü bırakmaz; ona hakaret etmez. (Üç defa göğsünü göstererek) 'İşte takva buradadır.' Kişiye kötülük olarak Müslüman kardeşini hakir görmesi yeter. Bir Müslümanın her şeyi, kanı, malı ve ırzı (başka) Müslümana haramdır.*”⁹

Hucurat suresinde hem mü'minler kardeş ilan edilmiş hem de bu kardeşliğe zarar verebilecek fiiller yasaklanmıştır. Aynı şekilde Hadislerde de kardeşliğe halel getirebilecek davranışlardan uzak durulması tavsiyelerinde bulunulmuştur. Öyleyse gerek Kur'an'da gerekse Hadislerde bu derece önem arz eden bir konuya hassasiyetle eğilmek ve yasaklanmış fiillerden sakınmak gerekir. Bu fiillerden bazıları da surede yer alan, ve yukarıda bahsettiğimiz haberlerin araştırılmadan alınması, alay etme, karalama (ayıplama), lakab takma, (su-i) zan, gizli hallerin araştırılması ve gıybettir. Bu fiilere her ortamda dikkat etmek gerekir. Günümüzde dikkat edilmesi gereken ortamlar arasına medya da girmiştir. O halde bu fiiller ve medyanın bazı unsurlarıyla olan münasebetlerini ele alalım.

⁵ Ebû 'Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtûbî, *el-Câmî li Ahkâmi'l-Kur'an*, (Thk.) Salim Mustafâ el-Bedrî, Darü'l-Kütûbi'l-İlmiyye, Beyrût 2014, XVI/212.

⁶ Ebû 'Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Hasen el-Huseyn Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Dâru İhyâi Tûrâsi'l-'Arabî, Beyrût 1420, XXVIII/106.

⁷ el-Kurtûbî, a.g.e., XVI/323.

⁸ Muhammed b. İsmail Ebû 'Abdullah el-Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, (Thk.) Muhammed Zühreir b. Nasiru'n-Nasir, Daru Tavki'n-Necât, Beyrut 1422; Kitâbu'l-Edeb, 58, H. No: 6066.

⁹ Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâburî Müslim b. Haccâc, *Sahihu Müslim*, (Thk.) Muhammed Fuad 'Abdulbâkî, Dâru İhyâi Tûrâsi'l-'Arâbî, Beyrût Ty., Kitâbu'l-Birr ve'Sıla ve'l-Edeb, 45/32, H. No: 2564.

3.2. Fasık Bir İnsanın Getirdiği Haberi Araştırmadan Almak

Fasık bir insanın getirdiği haberin araştırılmadan alınmaması gerektiği hususu ayette şöyle ifade edilmiştir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْحَبُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ

“Ey iman edenler! Size bir fasık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın.” (Hucurat, 49/6).

“Fısk” isyan etmek, Allah’ın emrini terketmek ve hak yoldan çıkmaktır.¹⁰ İmandan çıkıp küfre giren ve taatten ayrılıp günaha giren kişiye “fasık” denir. Ayrıca zalim, haksız ve adaletsiz kimse de “fasık” olarak isimlendirilir.¹¹ “Füsûk” yalan söylemektir. Yalan söyleyen kimseye de “fasık” denir.¹² Kur’an’da “fasık” kelimesi ekseriyetle yalancı anlamında kullanılmaktadır.¹³

Bir tanıma göre de “fasık” yalan haber taşıyan kimsedir. “Fasıklık” da yanlış haber taşımak ve çok yalan söylemektir.¹⁴

Ayetin nüzul sebebi: Bu ayetin sebab-i nüzulü hakkında farklı rivayetler olmakla beraber, olayın baş kahranmanı Velid b. Ukbe b. Ebî Muayt’tır. Hadisenin özü de bu zatın getirdiği haberin doğurmak üzere olduğu vahim neticelerdir. Olay şöyle gelişmiştir: Rivayete göre Hz. Muhammed (s.a.v) Velid b. Ukbe b. Ebî Muayt’ı zekatlarını toplamak için Mustalık Oğullarına gönderdi. Velid ile bu kabile arasında cahiliye döneminden kalma bir husumet vardı. Mustalık Oğulları Yüce Allah ve Hz. Muhammed’e (s.a.v) tazimen (yani emrine saygı göstermek maksadıyla) Velid’i karşılamak istediler. Ancak Velid, şeytanın vesvesesine kapıldı. Öldürüleceğini tevehhüm ederek onlardan korktu ve geri döndü. Hz. Peygamber’e gelerek kabile üyelerinin zekat vermek istemediklerini ve kendisini öldürmeye teşebbüs ettiklerini söyledi. Hz. Muhammed (s.a.v) bu duruma çok öfkelenildi. Hatta onlarla savaşmayı bile gündemine aldı. Ancak Velid’in döndüğüne dair haber kabileye ulaşınca, Mustalık Oğullarından bir grup, Hz. Peygamber’e gelerek: “Senin elçinin geldiğini duyunca, onu karşılamak, ona ikram etmek ve Allah’a itaat etmek maksadıyla zekatlarımızı sunmak için çıktığımızda o, geri döndü. Biz de senin bize öfkelenip bir mektupla onu geri çağırdığından korktuk. Oysa biz Allah’ın ve Resulü’nün öfkesinden Allah’a sığınırız.” dediler. İşte bunun üzerine söz konusu ayet nazil oldu.¹⁵

Ayetin nüzul sebebine baktığımızda Hukuk’ta yer alan “telafisi mümkün olmayan bir zarar” ibaresi akla gelir. Öyleyse pişmalık duyulabilecek neticelerle

¹⁰ Muhammed b. Mükrim b. ‘Ali Cemaâluddîn b. Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 3. baskı, Dâru Sadr, Beyrût 1414, X/308.

¹¹ Muhammed b. el-Kasım b. Muhammed b. el-Beşşâr Ebûbeker el-Enbârî, *ez-Zâhir fî Mea’ni Kelimâti’n-Nâs*, (Thk.) Hatem Salih ed-Dimân, Müessesetu’r-Risâle, Beyrût 1412/1992, s. I/120.

¹² Eyyûb b. Musâ el-Huseyni Ebû’l-Bekâ el-Hanefî, el-Külliyât Mu’cemu fî’l-Müstelâhat ve’l-Buhusi’l-Luğaviyye, (Thk.) Adnân Derviş, Muhammed el-Mısırî, Müessesetu’r-Risale, Beyrût ty., s. 674.

¹³ er-Râzî, a.g.e., XXVIII/102.

¹⁴ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, Bayraklı Yay., İstanbul 2007, XVIII/168-169.

¹⁵ Ebu’l-Hasen ‘Ali b. Ahmed b. Muhammed b. ‘Ali el-Vahidî, *Esbâbü’n-Nüzûl*, (Thk.) ‘Ussâm b. ‘Abdulmuhsîn el-Hümejdân, Dâru’l-İslâh, ed-Demmâm 1412/1992, s. 390.

karşılaşmamak için gelen haberin kaynağının iyi araştırılması çok önemlidir. Doğruluğu tahkik edilmeyen habere ne güvenmek ne de bu haberi yaymak gerekir. Bu hususta basın ve yayıncıların mesuliyeti daha büyüktür. Bayraktar Bayraklı'nın ifadesiye: "Fasıklık, yani yanlış haber taşımak ve çok yalan söylemek her nesilde vardır. Hatta gittikçe çoğalmaktadır. İşte bu ayet medyanın temel ilkesi olmalıdır. Basının çeşitli gruplarını yönetenler, haberin doğruluğunu ortaya çıkarmadan yayınlamamalıdır. Ortaya atılan haber fertler arasında olabileceği gibi, gruplar hatta milletler arasında da olabilir. Şartlara göre haber, devletlerarası ilişkileri, siyaseti etkileyebilir. İkili ilişkiden tutunuz, devletlerarasına varıncaya kadar tüm ilişkileri alt-üst edebilir. İşte Yüce Allah Müslümana haberin araştırılmasını emretmektedir; o da imanının gereği olarak bunu yerine getirmelidir."¹⁶

Günümüzde haber yapan medya unsurlarının sunduğu haberlere dikkatle yaklaşılmalıdır. Zira ortalıkta dolaşan algı oluşturmaya yönelik birçok haber vardır. Aynı haber, farklı TV kanallarında apayrı mahiyette izleyici kitlesine sunulabilmektedir. Gazetelerde de durum TV'lerden farksızdır. Bazen çarpıtılan veya doğruluk değeri olmayan haberleri gazetelerin baş sayfalarında büyük puntolarla yazılmış olarak görürüz. Haberinin doğru olmadığına dair yapılan itirazlar neticesinde gazeteler tekzip yazıları yayımlarlar. Çok küçük, adeta farkedilmesi imkansız puntolarla... Peki ne oldu? Haber yalan da olsa artık zihinlere yerleşti. Maalesef sosyal medyada paylaşılan haber, fotoğraf veya videolarda da çoğu zaman herhangi bir hassasiyetin olmadığını görüyoruz. Bir kişinin sayfasında paylaşılan bir argümanın bir süre sonra silindiğini görebilirsiniz. Neden mi? Önce kaynağı ve doğruluğu tespit edilmeden alınmış sonra yalan-yanlış olduğunun farkına varılmıştır. Halbuki ekrandan silindiği gibi zihinlerden hemen silinmesi mümkün olmamaktadır.

Günümüzde gelişen foto-montaj tekniğiyle bazen resimler üzerinde oynama yapıp olayla bağlantısı olmayan sahte deliller üretilerek piyasaya sürülmektedir. Sosyal medyada paylaşılmış ve kısa sürede birçok takipçiye ulaşmış ancak daha sonra gerçek olmadığı anlaşılan bazı haber veya paylaşım örneklerini verelim:

Mayıs 2013'te yaşanan gezi olaylarında ve 15 Temmuz 2016 darbe girişimi esnasında paylaşıldıktan sonra doğru olmadığı anlaşılan birçok paylaşım vardı. Mesela eylemcilerin kalabalık kitleler halinde geçtiklerini gösteren fotoğraf, aslında Avrasya Maratonunda çekilmiş bir fotoğraftı.¹⁷

Yine aynı olaylarda bir daha fotoğraf paylaşıldı. Kısa sürede bu paylaşım oldukça yayıldı. İddiaya göre fotoğrafta polis tarafından panzerle ezilen bir çocuk vardı. Daha sonra olayın aslı ortaya çıktı. Bu fotoğraf başka bir ülkede 2011 yılında yaşanmış bir olaya aitti.¹⁸

¹⁶ Bayraklı, a.g.e., XVIII/169.

¹⁷ Tolga Çelik, "Toplumsal Olaylarda Sosyal Medyada Yayılan Dezenformasyon", *I. Uluslararası Yeni Medya-Yeni Yaklaşımlar Konferansı Bildiriler Kitabı*, ÇOMÜ Yay., Çanakkale 2014, s. 562. Ayrıca bkz. <http://www.star.com.tr/guncel/iste-kitleleri-provoke-eden-gezi-yalanlari-haber-1032689>, 10 Aralık 2017'de erişildi.

¹⁸ Çelik, a.g.e., s. 562; <http://galeri.mynet.com/haber/iste-dun-sosyal-medyada-cikan-asli-olmayan-17-yalan-haber-41497/16>, 10 Aralık 2017'de erişildi.

2016'daki darbe girişiminde de, doğru olmadıkları sonradan anlaşılın birçok paylaşım vardı. Mesela, darbe girişimi gecesinde paylaşılan boğazı kesilerek öldürüldüğü iddia edilen askere ait fotoğraf, 2006 yılında bir askerî araç kazasına ait fotoğraftı.¹⁹

Toplumun adeta diken üstünde olduğu zamanlarda sağduyulu davranmak gerekirken, yalan-yanlış haber üreterek toplumu galeyana getirmeye çalışmanın sonuç olarak olayın seyrini nereye götürebileceğini düşünmek gerekir. O zaman: *“Ey iman edenler! Size bir fasık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın.”* (Hucurat, 49/6). ayetinde işlenen konunun ne kadar önemli olduğu anlaşılır.

3.3. Alay Etmek, Karalamak ve Kötü Lakab Takmak

Şu ayet-i kerime ise; başkalarıyla alay edilmemesi, bir insanın karalanmaması (ayıplanmaması) ve başkalarına kötü lakab takılmaması gerektiğine dair önemli ahlak kurallarını ortaya koymuştur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الْأَسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

“Ey iman edenler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ne kötü bir namdır! Kim de tövbe etmezse, işte onlar zâlimlerin tâ kendileridir.” (Hucurat, 49/11)

Ayette geçen **“suhriyyet”** alay etmek, şımarmak, kepezelik ve hor görmek (küçümsemek) anlamlarında kullanılır.²⁰

Suhriyyet, İnsanın, kardeşine saygıyla bakmaması, ona iltifat etmemesi ve değerini düşürmesidir.²¹

Ayette, alay etmek tümünden yasaklanmıştır. Buna göre ne bir topluluk diğer bir toplulukla, ne de bir fert diğer bir fertle alay edebilir. Alay edilenlerin, alay edenlerden daha hayırlı olabileceği hususu da daima göz önünde bulundurulması gereken bir husustur. Öyleyse bir toplumun veya bir ferdin yapacağı en uygun davranış başkalarıyla uğraşmayı bırakıp kendi kusurlarıyla ilgilenmesi ve kendi noksanlarını gidermeye çalışmasıdır. Çünkü alay etme, din kardeşliğine büyük zararlar verebilir.²²

Din kardeşliğine zarar veren davranışlardan biri de insanın mü'min kardeşini karalamasıdır. Bu husus, ayette *“birbirinizi karalamayın”* emriyle ifade

¹⁹ http://dusuncemektebi.com/-askerin-bogazi-kesildi-yalani_d125702.html, 10 Aralık 2017'de erişildi.

²⁰ Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. 'Abdülcebbar b. Ahmed el-Mervizî es-Sem'anî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, (Thk.) Yasir b. İbrâhîm ve Ğanim b. 'Abbâs b. Ganim, Dâru'l-Vatan, Riyad 1418/1997, V/221.

²¹ er-Râzî, a.g.e., s. XXVIII/108.

²² Yıldırım, a.g.e., s. 5753-5754.

edilmiştir. Bu emir de “lemz” kelimesiyle ifade edilmiştir. “**lemz**” “dil ile yaralamak, ayıplamak ve kınayıp incitmek” anlamlarına gelir.²³

Ayetteki “وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ” ifadesinin anlamı, aslında “*kendinizi karalamayınız (ayıplamayınız)*”dır. Ancak bu ifade “*Birbirinizi karalamayınız.*” şeklinde anlamlandırılmaktadır. Müfessir Âlûsî ince bir nükteyle bu durumu açıklamıştır. O şöyle der: “Birbirinizi söz söyleyerek veya işaret yoluyla ayıplamayınız. Çünkü mü’minler bir tek nefis (vücut) gibidir. Bir mü’min, başka bir mü’mini ayıpladığı zaman, kendisini ayıplamış gibi olur.”²⁴

Ayette geçen “**nebz**” kelimesi de “lakab” anlamında kullanılmıştır. Yani insanın kendisiyle çağrılmaktan hoşlanmadığı çirkin lakaptır.²⁵ Kişiye hoşlanacağı bir lakapla seslenmekte bir sakınca yoktur.²⁶

Kur’an’da yasaklanan alay etmek, tabiri caizse biriyle dalga geçmek hususu medyanın değişik alanlarında su-i istimal edilen bir husustur. Mesela filmlerde ve dizilerde zaman zaman İslam Dini’nin unsurlarıyla alay edildiğini görebiliyoruz. En çok da şahit olduğumuz manzara din adamlarının alaya alınması ve olduğundan farklı bir şekilde yansıtılması durumudur. Zihinlerde oluşturulan algı neticesinde, toplumun dindar kesimi dahi din adamına medyanın baktığı zaviyeden bakabilmektedir.

Bazen de medyada (özellikle tv ve gazetelerde) dine ve dini sembollere yönelik karalama kampanyaları başlatılır ki, mesele adeta bir linç kampanyasına dönüşür. Kimi zaman biz de bunları benimser, sosyal medya hesabımızda paylaşma gibi bir yanlıştın içine bile düşeriz.

Kötü lakap takma da medyada sıkça kullanılan bir husustur. Medyadaki lakab takmanın hedefinde daha çok siyasiler ve devlet adamları yer almaktadır. Yine ırkların kategorize edilerek kişilerin ırklara göre değerlendirilmesi, doğu-batı kültürü şeklindeki ayrımlarda insanların, davranışları ile ölçülüp adlandırılması (kötü lakap ile anılması) da medyada tanık olduğumuz konulardandır.

“Alay etme”, “karalama” ve “kötü lakab takma” davranışları Kur’an’da yasaklandığı için, gerek gündelik hayatımızda, gerekse medya ortamında bu davranışlardan sakınmamız gerekir.

3.4. Su-i Zan, Tecessüs ve Gıybet

Sakınılması gereken bu üç davranış ayette şöyle ifade edilmiştir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبِ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُّبُ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ

“Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte

²³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, (Sad.) Lütfullah Cebeci vd., 5. Baskı, Akçağ Yay., Ankara 2015, VII/483.

²⁴ Ebû'l-Fadl Şihâbuddîn es-Seyyîd Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'anî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm ve-Sebi'l-Mesânî*, Daru'l-Fikr, Beyrût 1997/1417, XV/230

²⁵ Sem'anî, a.g.e., V/222.

²⁶ Ebû'l-Berekât 'Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd Hâfîzuddîn en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, (Thk.), Yusuf 'Alî Büdeyvî, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrût 1419/1998, III/354.

bundan tiksindiniz! Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir." (Hucurat, 49/12).

Demek ki bu ayette, zan, tecessüs (kusur ve mahremiyetlerin araştırılması) ve gıybetten (aynı ortamda hazır bulunmayan birinin olumsuz yönlerini konuşmaktan) sakınılması gerektiği belirtilmiştir.

Bu ayette Allah, kullarını zannın çoğundan sakındırıyor. "**Zan**" da kişinin, ailesi, akrabaları ve diğer insanlar hakkındaki yersiz töhmeti ve hak ihlalidir. Bazı zanlar salt günah olduğu için ihtiyaten zannın çoğundan sakınmak gerekir. Hem Hz. Muhammed (s.a.v) de en yalan sözün, zan olduğunu ifade etmiştir.²⁷

Bu ayette geçen "*zannın birçoğundan sakının.*" kısmında kastedilen zan, iyilik ve hayır sahibi olanlar hakkında beslenen kötü zandır. Bu durum hem günahdır hem de ahirette azabı gerektirir.²⁸

"Tecessüs" de bu ayette yasaklanan davranışlardan biridir. "**Tecessüs**" İnsanların ayıplarını araştırmaktır.²⁹ Yukarıda geçen hadislerde de tecessüs kardeş olma yolundaki engellerden biri olarak zikredilmişti.

Ayetin yasakladığı diğer bir davranış da gıybettir. Gıybet nedir? Hz. Muhammed (s.a.v) gıybeti, "kardeşinin duyması halinde hoşuna gitmeyecek şekilde onu anmandır." diye tarif etmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v) bu tanımlamayı yaparken orada bulunan bir sahabi, "Ya Resulullah! Eğer söylediğim şey kardeşimde varsa, buna ne dersiniz?" dedi.

Hz. Peygamber: "Eğer dediğin şey kardeşinde varsa gıybet etmiş olursun, dediğin şey onda yok ise iftira atmış olursun."³⁰ buyurdu.

Elmalılı M. Hamdi Yazır, tefsirinde, gıybetin üç çeşidinden bahsetmiştir:

1. Gıybet edip de "ben gıybet etmiyorum, onda olanı söylüyorum." demektir. Bu, Fakih Ebu'l-Leys'in dediği gibi "kesin olarak haramı, helal saymak" olduğu için inkar sayılır.
2. Gıybet edip, konuşulanların, gıybet edilene ulaşmasıdır ki, bu günahdır. Bu durumda tevbe etmek gerekir. Tevbenin kamil bir tevbe olabilmesi için, hakkına girdiği kulla helalleşmesi gerekir.
3. Gıybet edilen kişi hiçbir şekilde hakkında konuşulardan haberdar olmaz. Böyle bir gıybeti yapan kişinin affedilebilmesi, hem kendisi hem de gıybet ettiği kişi hakkında bağışlanma talebinde bulunmak ile olabilir. Bununla beraber "mutlak helallik dilemek gerekir" de denilmiştir.³¹

²⁷ Ebû'l-Fidâ İsmâil b. 'Umer b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, (Thk.), Muhammed Huseyn Şemsuddin, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 1419, s. VII/352.

²⁸ Vehbe Zuhaylî, *Tefsîru'l-Vecîz*, çev. Hacı İnan, Dua Yay., İstanbul 2012, IV/166.

²⁹ Muhyî's-Sünne Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ud el-Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzil fî Tefsîri'l-Kur'an*, (Thk), Muhammed 'Abdullah en-Nemr vd., Dâr Tayyibe, By. 1417/1997, VII/345.

³⁰ Müslim, Birr, 45/70, H. No: 2589.

³¹ Yazır, a.g.e., VII/488-489.

Gıybetin çirkinliği, “ölü kardeşin etini yeme” benzetmesiyle ifade edilmiştir. Yani senin, bir kardeşinin arkasından kötülüğünü konuşman, ölü olup hissetmediği halde onun etini yemen gibidir.³²

Kur’an’da zannın çoğunun günah olduğuna hükmedilmiştir. Aslında hüsn-ü zan da vardır. Bu günah değildir. Demek ki, nefsin tahakkümü ve şeytanın vesvesesiyle insanlar çoğu zaman su-i zanna kaymaktadır. Medyanın çeşitli unsurlarını takip ederken, su-i zanna düşmemek için oldukça dikkatli olmak gerekir. Su-i zanna sebep olmamak için de özellikle sosyal medya ortamında yapılacak paylaşımları büyük bir titizlikle ve dikkat süzgecinden geçirerek paylaşmak gerekir.

“Günümüz medyası insanların ayıplarını araştırmayı maharet kabul etmektedir. Aslında ayetin bu kısmı “*Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın.*” hem basın ahlakının, hem de sosyal ahlakın temeli, temel kuralı olmalıdır. İnsanların ayıplarını, gizli meselelerini veya mahremlerini araştırmayı gaye edinenler hem fertlere, hem topluma hem de kendi dini şahsiyetlerine zarar vermektedirler.”³³

Bir insanın göreviyle ilgili -ister siyasî bir şahıs olsunister devletin herhangi bir kademesindeki bir zat olsun ya da halk arasında normal bir görevi icra eden bir vatandaş olsun.- yapıcı tenkidlerde bulunulabilir. Ancak şahıs kim olursa olsun gerek şahsı gerek ailesiyle ilgili mahrem hiçbir meseleyi ayan beyan ortaya koyma yetkisi kimseye verilmemiştir. Bu, devlet sırlarında da geçerli bir husustur. Ancak bazen bu tür girişimi engellenen basın-yayın çevresi “sansür” bahanesiyle tepki göstermektedir. Sanki basın-yayın mensuplarının mahremiyete riayet etme gibi bir yükümlülükleri yokmuş izlenimi vermektedirler.

Kur’an’da yasaklanan bu üç fiili, insanlar sözlü veya fiili olarak işledikleri gibi sanal alemde de işleyebiliyorlar. Onun için su-i zanna veya gıybeti sebep olacak hiçbir paylaşımda bulunmamak gerekir. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, medya ortamında aldığımız bir haberi araştırmadan alıp insanlara sözlü veya sanal ortamda ulaştırdığımızda, yanlışlığını farkedip tashih etmeye kalkışsak bile, su-i zan ve gıybetin önüne geçemeyebiliriz. İşlediğimiz kusur bir iken, sosyal medyada paylaşım neticesinde yüzlere, binlere çıkabilir. İnsanların mahremleri de medya unsurlarının hiçbir çeşidine konu olamaz. Basın özgürlüğü bu alana sirayet edemez. Özgürlük adı altında insanların en mahrem hallerini basın-yayın veya sosyal medya yoluyla teşhir etmek kabul edilecek bir durum değildir.

Sonuç

Kur’an-ı Kerim’in emirleri, yasakları ve ahlak ilkeleri her zamana ve her zemine şamildir. Bir fasıkın getirdiği haberin araştırılmadan alınmaması gerektiğine dair uyarı vahyin ilk muhataplarına olduğu gibi aynı uyarı, şimdi de güncelliğini yitirmiş değildir. Belki de haberlerin araştırılmadan alınmaması hususu günümüzde daha büyük önem arz etmektedir. Zira iletişimin son derece süratlendiği bir asırda yaşıyoruz. Bir haberin yayılması için artık fazla beklemeye gerek yoktur. Zira kitle iletişim araçlarına düşen bir haber, saniyeler içinde

³² Ebu’l-Hasen ‘Ali b. Ahmed b. Muhammed b. ‘Ali el-Vahidî, *el-Vecîz fî Tefsîri’l-Kitâbi’l-‘Azîz*, (Thk.) Safvan Adnân Dâvûdî, Dâru’l-Kalem, Beyrût 1415, s. 1018.

³³ Bayraklı, a.g.e., XVIII/179.

dünyanın dört bir tarafına yayılmakta milyonların-milyarların hafızasında yer alabilmektedir. Öyleyse herhangi bir haberi piyasaya süren kişi(ler) Müslüman ise haberin doğruluğuna son derece dikkat edilmelidir, aksi takdirde sorumluluktan kurtulamaz. Haberi alan bir Müslüman da, haberin kaynağını ve doğruluğunu tahkik etmeden habere itimat etmemelidir. Aksi takdirde pişman olacağı bir neticeye varabilir.

Toplumsal düzenin te'sisi için Kur'an'da en nihaî sınır çizilmiş ve bütün mü'minler kardeş ilan edilmiştir. Bu kardeşliğin ve dolayısıyla toplumsal nizamın devamı için de her türlü tedbir bizzat Kur'an'daki ilahî emir ve yasaklarla alınmıştır. Bu tedbirlerden bazıları Hucurat Suresinde geçen ahlakî ilkelerdir. Alay etme, lakab takma, su-i zanda bulunma, insanların gizli hallerini araştırma ve birinin arkasından hoşlanmayacağı şeyleri konuşma (gıybet) gibi davranışlar yasaklanmış ve mü'minlerin bunlardan sakınması istenmiştir. Bizim de ikili ilişkilerde, bu davranışlardan sakınmamız gerektiği gibi, kontrolsüz bir mecaz olan medyada da bunlardan sakınmamız gerekmektedir. Zira sanal alemde bu ilkelere riayet etmemek, bizim sorumluluğumuzu ortadan kaldırmaz. İşlediğimiz fiilleri günah kapsamı dışına çıkarmaz.

Kaynakça

EL-ÂLÛSÎ, Ebû'l-Fadl Şihâbuddîn es-Seyyîd Mahmûd, *Rûhu'l-Me'anî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve-Sebi'l-Mesânî*, Daru'l-Fikr, Beyrût 1997/1417.

BAYRAKLI, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yay., İstanbul 2007.

EL-BEĞAVÎ, Muhyi's-Sünne Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ud, *Me'âlimu't-Tenzil fî Tefsîri'l-Kur'an*, (Thk), Muhammed 'Abdullah en-Nemr vd., Dâr Tayyibe, By. 1417/1997.

EL-BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail Ebû 'Abdullah, *Sahîhu'l-Buhârî*, (Thk.) Muhammed Züheyr b. Nasiru'n-Nasir, Daru Tavki'n-Necât, Beyrut 1422.

ÇELİK, Tolga, "Toplumsal Olaylarda Sosyal Medyada Yayılan Dezenformasyon", *I. Uluslararası Yeni Medya-Yeni Yaklaşımlar Konferansı Bildiriler Kitabı*, ÇOMÜ Yay., Çanakkale 2014.

EL-ENBÂRÎ, Muhammed b. el-Kasım b. Muhammed b. el-Beşşâr Ebûbekr, *ez-Zâhir fî Mea'nî Kelimâti'n-Nâs*, (Thk.) Hatem Salih ed-Dimân, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût 1412/1992.

EL-HANEFÎ, Eyyûb b. Musâ el-Huseyni Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât Mu'cemu fî'l-Müstelâhat ve'l-Buhusi'l-Luğaviyye*, (Thk.) Adnân Derviş, Muhammed el-Mısırî, Müessesetu'r-Risale, Beyrût ty.

İBN KESÎR, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. 'Umer, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, (Thk.) Muhammed Huseyn Şemsuddin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1419.

İBN MANZÛR, Muhammed b. Mükrim b. 'Ali Cemaâluddîn, *Lisânu'l-'Arab*, 3. baskı, Dâru Sadr, Beyrût 1414.

EL-KURTÛBÎ, Ebû 'Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmî li Âhkâmi'l-Kur'an*, (Thk.) Salim Mustafâ el-Bedrî, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2014.

LAUGHEY, Dan, *Medya Çalışmaları Teoriler ve Yaklaşımlar*, (Çev.) Ali Toprak, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2010.

MELEK, Leyla, *Reklam Terimleri Sözlüğü*, (Çev.) Ebru Gündem, Yayınevi, İstanbul 1995.

MÜSLİM B. HACCÂC, Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâburî, *Sahihu Müslim*, (Thk.) Muhammed Fuad 'Abdulbâkî, Dâru İhyâi Tûrâsi'l-'Arabî, Beyrût Ty.

EN-NESEFÎ, Ebû'l-Berekât 'Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd Hâfîzuddîn, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, (Thk.), Yusuf 'Alî Bûdeyvî, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrût 1419/1998.

ER-RÂZÎ, Ebû 'Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Hasen el-Huseyn Fahrüddîn, *Mefâtihi'l-Ğayb*, Dâru İhyâi Tûrâsi'l-'Arabî, Beyrût 1420.

ES-SÂBÛNÎ Muhammed 'Ali, *Safvetu't-Tefâsîr*, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrût 1402/1981.

ES-SEM'ANÎ, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. 'Abdülcebbâr b. Ahmed el-Mervizî, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, (Thk.) Yasir b. İbrâhîm ve Ğanim b. 'Abbâs b. Ganim, Dâru'l-Vatan, Riyad 1418/1997.

EL-VÂHİDÎ, Ebu'l-Hasen 'Ali b. Ahmed b. Muhammed b. 'Ali, *Esbâbü'n-Nüzûl*, (Thk.) 'Ussâm b. 'Abdulmuhsîn el-Hümeydân, Dâru'l-İslâh, ed-Demmâm 1412/1992.

-----, *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, (Thk.) Safvan Adnân Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Beyrût 1415.

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, (Sad.) Lütfullah Cebeci vd., 5. Baskı, Akçağ Yay., Ankara 2015.

YILDIRIM, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yay., İzmir 1989.

EZ-ZUHAYLÎ, Vehbe, *Tefsîru'l-Vecîz*, çev. Hacı İnan, Dua Yay., İstanbul 2012.

http://dusuncemektebi.com/-askerin-bogazi-kesildi-yalani_d125702.html,

10 Aralık 2017'de erişildi.

<http://galeri.mynet.com/haber/iste-dun-sosyal-medyada-cikan-asli-olmayan-17-yalan-haber-41497/16>, 10 Aralık 2017'de erişildi.

<http://www.star.com.tr/guncel/iste-kitleleri-provoke-eden-gezi-yalanlari-haber-1032689>, 10 Aralık 2017'de erişildi.